

MUMTOZ ADABIYOTINING SHAKILLANISHI

Qo'qon universiteti Andijon filiali Ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti

Filologiya va tillarni o'qitish o'zbek tili yo'nalishi

O'sarova Gulshanoy Baxtiyorjon qizi

Email: osarovagulshanoy@gmail.com

Tel: +998 99 206 78 71

Annotatsiya: . Markaziy Osiyo mintaqasi, eng avvalo, uning o'zagi – O'zbekiston adabiyoti va san'ati jahon badiiy madaniyati tarixidagi eng yorqin va e'tiborli sahifalardandir. O'zbekistonda og'zaki (folklor) va yozma adabiyot taraqqiyotining kelib chiqishini o'rganish ushbu serhosil hududda istiqomat qiluvchi o'troq va ko'chmanchi xalqlar madaniyatining o'zaro intensiv va jadal ta'siridan ishonchli dalolat beradi. Ushbu maqola davomida biz ham o'zbek adabiyotshunosligini turli olimlar tomondan davrlanishini tahlil etdik. Shuningdek, maqolada mumtoz janrlardan bugungi zamonda foylanish darajasi ham.

Kalit so'zlar: Sharq adabiyotshunosligi, mumtoz adabiyot, g'azal, ruboiy, masnaviy, adabiy davrlar, mustaqillik davri adabiyoti, klassik janrlar.

O'zbek adabiyoti deyilganda o'zbek xalqi ijodiy daholarining o'lmas ijodi, badiiy tarixi, erksevar intilishi, Vatanga muhabbatning eng yorqin timsoli ko'z oldimizda gavdalanadi. Uzoq vaqt davomida O'rta Osiyoda yashagan turkiy xalqlar adabiyoti birlashtirilib, turkiy til deb ataladigan tilda yoki mahalliy ilm-fanda ko'pchilik ishonganidek, chig'atoy (eski o'zbek) tilida yozilgan. Binobarin, o'sha qadimiy turkiy adabiyot qadimgi turkiy yozuvning ilk yodgorliklaridan boshlab, shu bepoyon hududda yashovchi deyarli barcha turkiy xalqlarga tegishli bo'lib, o'zbek tilining o'zida yozilmagan bo'lsa-da, o'zbek adabiyotining ajralmas qismi hisoblanadi.

O'zbek adabiyoti xalq tarixiy o'tmishining hayotbaxsh yodgorligidir. Uning sahifalarida, u yaratgan obrazlarda jamiyatning asrlar davomidagi ma'naviy taraqqiyoti aks ettirilgan, o'zbek xalqining milliy xarakteri gavdalanadi.

O'zbek adabiyoti — o'zbek tilidagi yozma va og'zaki asarlar to'plami. Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur, Shayboniyxon, Ubaydullaxon, Mashrab, Og'axiy, Muqimiy, Munis Xorazmiy, Nodira, Fizuliy, Furqat, Uvaysiy va boshqalar o'zbek adabiyoti namoyandalari bo'ldi. O'zbek adabiyotining mumtoz janri ruboiy, qasida, g'azaldan iborat .

O'zbek yozma adabiyotining butun tarixini taxminan bir necha bosqichlarga bo'lish mumkin. Bosqichlarga bo'lishda bir qancha nuqtai nazarlar mavjud bo'lsa-da, biz F.Hamroyevning o'zbek adabiyoti tarixini sxematik tarzda quyidagi bosqichlarga ajratgan fikriga amal qilamiz:

Birinchi bosqich

Bu ishqiy-falsafiy va axloqiy-ma'rifiy adabiyotning gullab-yashnashi bosqichi edi. Tarixiy jihatdan u 16-asrgacha bo'lgan davrni qamrab oladi. Bu bosqich, o'z navbatida, ikki tarixiy davrga bo'linadi:

Qadim zamonlardan XIV asr boshlarigacha.

Bu davrda o'zbek yozma adabiyoti shakllana boshladi, ularning eng ko'zga ko'ringan namoyandalari Yusuf Xos Hojib Balasag'unij va Mahmud Koshg'ariydir. Aynan ularning asarlari keyingi davr dunyoviy adabiyotining shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynadi. Bundan tashqari, bu davr jahon miqyosida shuhrat qozongan va tan olingan diniy va tasavvufiy adabiyotning gullab-yashnashi bilan tavsiflanadi.

XIV-XV asrlar adabiyoti

Bu davr o'zbek dunyoviy adabiyotining eng yuqori yuksalish davri bilan tavsiflanadi. Mahmud Pahlavon, Durbek, Lutfiy, Yusuf Amiriy, Gadoiy ijodi va boshqa ijodkorlik mahorati, she'riy tafakkurining o'ziga xosligi, o'zbek

adabiyotining janr boyitish ko'rsatkichlari. Aynan shu davrda zabardast shoir va mutafakkir Alisher Navoiy yashab ijod qilgan.

Ikkinchi bosqich

Bu bosqich realistik adabiyotga o'tish bilan tavsiflanadi. U, birinchi navbatda, voqelik suratlarining yanada haqqoniy va yaxlit aks ettirilishi bilan ajralib turadi. Ushbu bosqichni uch davrga bo'lish mumkin:

XVI-XVII-asr boshlari adabiyoti

Bu davrning eng ko'zga ko'ringan namoyandalaridan Zahiriddin Muhammad Bobur, Muhammad Solih, Boborahim Mashrabni alohida ta'kidlash mumkin. Aynan ular o'sha davrning realistik suratlarini ilk bor tasvirlaganlar, bu esa keyingi klassik o'zbek adabiyotida realistik tendentsiyalarning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.

XVIII asr – XIX asrning birinchi yarmi adabiyoti

Bu davr Uvaysiy, Nodira va Maxzuna kabi ajoyib shoiralarning paydo bo'lishi bilan ajralib turadi. Ular erkak shoirlar bilan birga o'zbek adabiyotida realistik tendentsiyalarni faol rivojlantira boshladilar. Shu bilan birga, birinchi marta ayol sevgi lirikasi paydo bo'ldi. O'sha davrning eng ko'zga ko'ringan shoirlari Muhammad Sharif Gulxaniy, Maxmur, Munis Xorazmiy, Og'axiy edi. XIX asrning ikkinchi yarmi adabiyoti – XX asr boshlari. Bu davrda ajoyib o'zbek adiblari ijod qildilar, ularning eng ko'zga ko'ringanlari Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Muhammadniyoz Komil, Avaz O'taro'g'li edi. Ular yangi davrdagi barcha keyingi o'zbek adabiyotining shakllanishida beqiyos rol o'ynadi. Ularning asarlari ko'p jihatdan innovatsion bo'lib, rus adabiyotida yangi demokratik yo'nalishning shakllanishiga asos bo'lib xizmat qildi. Ular birinchi bo'lib mashhur bo'lgan va hozirgi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan ta'sirchan va hazilli asarlar yaratdilar.

Uchinchi bosqich

Bu davr yangi davr o'zbek adabiyoti tarixiga aylandi. Ushbu davr deyarli butun yigirmanchi asrni qamrab oladi. Bu bosqich o'zbek adabiyotida ko'tarilishlar va pastliklar, ijodiy izlanishlar, yangi janrlarning vujudga kelishi bilan ajralib turadi. Ushbu bosqichda uchta tarixiy davrni ham ajratish mumkin:

XX asrning 20-50-yillari adabiyoti.

Bu davrning eng yirik vakillari Abdurauf Fitrat, Hamza, Abdulla Qodiriy, G'afur G'ulom, Oybek, Hamid Olimjonlardir. Aynan ularning ijodi mumtoz o'zbek adabiyoti bilan yangi davrni bog'lovchi bo'g'in bo'ldi. Ular nafaqat yangi davr talablariga javob beradigan munosib asarlar yaratishga muvaffaq bo'ldilar, balki rus adabiyotida ilgari erishilgan eng yaxshi narsalarni ham yo'qotmadilar. Aynan ularning asarlari yangi davr o'zbek adabiyotiga asos solgan.

XX asrning 60-90-yillari adabiyoti.

Bu tarixiy davr o'zbek adabiyoti tarixida hal qiluvchi davr bo'ldi. U avvalgisidan kam qiyin va mas'uliyatli emas edi. Shu bilan birga, zamonaviy adabiy jarayonning barcha talablariga javob beradigan asarlar yarata boshlagan yozuvchilarning mahorati sezilarli darajada oshdi. O'zbek adabiyoti jahon adabiyoti taraqqiyotining qudratli oqimida yo'qolib qolmadi, aksincha, uning o'ziga xosligi, o'ziga xosligi yaqqol namoyon bo'ldi. Said Ahmad, Asqad Muxtor, Odil Yoqubov, Primqul Qodirov, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov va boshqa ko'plab ijodkorlar nafaqat keng shuhrat va e'tirofga sazovor bo'ldilar, balki hozirgi davrga munosib asarlar yaratdilar.

Mustaqil O'zbekiston adabiyoti.

Adabiyot taraqqiyotidagi hozirgi davr ham janr, ham mavzu xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Zamonaviy adabiyot – bu juda noaniq hodisa. Bir tomondan, adabiyot va mualliflar avvalgi yillarda ko'p asrlar davomida bo'lgani kabi, senzura bilan ham, hech qanday ramka yoki kanonlar bilan ham cheklanmagan

holda, yanada erkinlashdi. Boshqa tomondan, aynan adabiyot hech nima va hech kim bilan chegaralanmaganligi sababli, bugun bozorda siz nafaqat badiiy qiymatga ega, balki zamonaviy o'quvchilarning shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan yuzlab nomdagi asarlarni ko'rishingiz mumkin. Bugunki kungacha umumiy o'zbek adabiyotini davrlashtirish uchun mushtarak fikr mavjuda emas. Lekin adabiy siymolarni baholashda bo'lmasa ham tanlash va kiritishda ma'lum mushtaraklikka erishildi. Chunonchi, ilk bosqich «X asrga qadar bo'lgan turkiy adabiyot» deb nomlandi va xalq og'zaki ijodi hamda kitobalarni qamrab oldi. Keyingi davr «X—XII asrlar»dan tasavvuf obzori va Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg'ariy, Ahmad Yugnakiy, Ahmad Yassaviy, Nizomiy Ganjaviy joy oldi .

Ulug'bek Hamdam hozirgi o'zbek she'riyatida beshta asosiy yo'nalishni ajratib ko'rsatadi:

- an'anaviy xalq (folklor);
- zamonaviy;
- aruz;
- sinkretik.

Uning fikricha, istiqlol davri she'riyati har qanday mafkuraga xizmat qilishdan bosh tortdi va hayotni aks ettirishning yangi shakllarini topishga intiladi, o'zining asl kanaliga kirishga harakat qiladi. Natijada, u odamga yaqinroq bo'lib, uning dardi haqida gapiradi. Yana bir ekstremal narsa bor: o'z ichki dunyosiga haddan tashqari sho'ng'ib ketgan shoir o'zini o'rab turgan olamni unutadi. Shu tufayli poetik makon keskin qisqaradi.

Boshqa tomondan, modernizm tarafdorlari she'riyatni o'ziga xos o'yinga aylantirishga intilishadi: ular xuddi futuristlar va dekadentlar singari "san'at uchun san'at" shiori ostida ijod qilishadi. Bunday holda, chinakam she'riyat fonga o'tadi. She'r ochiq maydonlardan saralangan g'ayratli versifikatsiya ishqibozlarining kamera doirasiga qaytdi. Umumiy oqimdan ifodalilik va

uslubiy xususiyatlar farqiga qaramay, biz o'zbek she'riyatining bir qancha yirik vakillari: Tursun Ali, Bahrom Ro'zimuhammad, Faxriyor, Aziz Said, Go'zal Begim va boshqa iste'dodli shoirlarni ajratib ko'rsatamiz.

Zamonaviy she'riyatda etakchi o'rinni an'anaviy yo'nalish, tk. xalqning ma'naviy manfaatlar bilan bog'liq bo'lib, shuning uchun ham minglab nusxada nashr etiladi: bular Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Halima Xudayberdiyeva, Usmon Azim, Muhammad Yusuf, Mahmud Toir, Rajiddin Sayid, Iqbol Mirzo.

Halima Ahmedova, Rahimjon Rahmat, Zebo Mirzaevalarning ramziy she'riyati yangi o'zbek she'riyatining alohida sahifasini ochadi.

Ulug'bek Hamdam Nikolay Ilyin, Bax Axmedolov, Zamira Qosimova, Olga Grigorieva, Saodat Komilova, Ra'no Azimova, Oygul Suyudukov va boshqa ko'plab iste'dodli tarjimonlarni alohida ta'kidlab o'tdiki, ular tufayli bugungi kunda zamonaviy o'zbek mualliflari rus tilida o'qilmoqda.

Ko'rib o'tganimizdek o'zbek adabiyotida sharq poetik janrlarining keyingi rivojlanishi qiziqarli manzarani taqdim etgan. Har bir milliy va tarixiy zaminda sharq she'riyatining umumiy xususiyatlari o'ziga xos nafis ko'rinishda namoyon bo'ladi. Bu an'anaviy lirik janrlar turdosh adabiyotlarga qaraganda zamonaviy o'zbek she'riyatida yorqinroqdir. Yigirmanchi asr boshlarida janr tizimi tubdan o'zgarishlarga uchraganligini hisobga olsak, zamonaviy she'riyatda ularga ta'rif berish ancha qiyin. Ko'pgina asarlarning janrlari alohida ko'rsatilmagani yoki janr nomlarining G'arb modeliga ko'ra yoki "poema" umumiy nomi bilan berilganligi muammoni murakkablashtiradi.

Zamonaviy she'riyatning tuzilishi xususiyatlarini o'rganish, asarlar janrini aniqlash dolzarb muammolarni hal qilish uchun zarur.

Sharq adabiyotining o'ziga xosligi she'riy tizimda, versifikasiyaning o'ziga xos xususiyatlarida namoyon bo'ladi. Qofiyali doston asarining masnaviy shakli bugungi kunda ham qo'llanilmoqda. Masnaviy qofiya sxemasi: aa, bb, cc... Qadimgi bayt shakli hamon yangi mazmun kiritishda muhim o'rin tutadi.

She'rni qurish tamoyili xayoliy fikr, voqea-hodisalarni tasvirlash, samaradorlikka, harakatchanlikka, minimal so'z yordamida g'oyalar vazniga erishishga xizmat qiladi.

Quyidagi faktlarga e'tibor qaratish lozim: masnaviy bayt normalari aniq ishlab chiqilgan bo'lsa-da, erkin shakllarda ijod qilishga odatlangan boshqird shoirlari ularga ba'zi o'zgartirishlar kiritdilar. Umuman olganda, zamonaviy o'zbek adabiyotida masnaviyaning asl qonunlari kuzatilgan asarlar juda kam uchraydi. Sharq poetikasidan 9 ta murakkab ritmik zamon belgisi, 11 murakkab (Oqmulla misrasi), 12 murakkab zamon belgilarini uchratish mumkin bo'lsada, o'zbek she'riyatidagi masnaviy uning tuzulishini saqlab qolishga muvaffaq bo'ldi.

Ruboiy — to'rtlik; Yaqin va O'rta Sharqda keng tarqalgan lirik she'r turi. Ruboiylarning ajdodi eroniylarning og'zaki xalq ijodiyoti bo'lgan. Ruboiy yozuvda 9—10-asrlardan boshlab mavjud. Qoidaga ko'ra, she'rlar aaba kabi qofiyalanuvchi to'rt misradan (ikki baytdan) iborat bo'ladi, kamroq – aaaa, ya'ni birinchi, ikkinchi va to'rtinchi (ba'zan to'rtta) misra ham qofiyalanadi. Eng mashhur ruboiy mualliflari Umar Xayyom, Mehseti Ganjaviy, Xayronxonim, Abu Abdulloh Rudakiy, Zahiriddin Bobur va Amjad Haydarobodiydir.

“G'azal” lirik she'riy asar bo'lib, unda birinchi baytning ikki qofiyasi, so'ngra har bir keyingi baytning “aa, ba, ca, da” kabi ikkinchi yarmining hammasida bir xil qofiya saqlanib qolgan. Birinchi hemistich matle, oxirgisi esa magte deb ataladi. G'azalning so'nggi zarbasida muallifning she'riy nomi ko'p tilga olinadi. G'azal she'riyat turi sifatida 9—10-asrlarda shakllana boshlagan va fors adabiyoti klassiklari Nizomiy, Sa'diy, Hofiz, Xogoniy, Jomiy ijodida o'z aksini topgan. Bu shakl ba'zi ozarbayjon va usmonli mualliflari, masalan, Fizuliy, Sohib Tabriziy, shuningdek, o'zbek shoiri Navoiy va Qrim xoni G'ozii II Geray (G'azoiiy) asarlarida ham uchraydi. G'azal o'zining so'nggi shakliga Hofiz ijodida erishgan. Aynan u jamiyatda g'azalning ma'lum qonunlarini ma'qullagan. G'azal qahramoni o'z xohishi ob'ekti bilan qo'shilishga, ularni ajratib turuvchi tubsizlikni engishga intiladi, ammo bu qarama-qarshilik hech

qachon hal etilmaydi. Aynan shu xususiyat g'azalga siqilgan buloqning xususiyatlarini beradi va uning eng yuqori hissiy, psixologik, falsafiy tarangligining siri ham shu.

Masal ("fable") - didaktik adabiyotning allegorik xarakterdagi dramatik kompozitsiyaga ega janri. Masallarning bosh qahramonlari rolida, qoida tariqasida, hayvonot dunyosi va narsalarning tasvirlari. Ushbu janrning kelib chiqishini arabcha "Kalila va Dimna" tomonidan qabul qilingan qadimgi hind "Panchatantra" dan topish mumkin. Tamsil (arab tilidan "assimilyatsiya" deb tarjima qilinishi mumkin) - miniatyura allegorik janr, masala navlaridan biri. Ushbu janr, qoida tariqasida, mualliflar tomonidan hayotiy vaziyatlarni, ijtimoiy va ijtimoiy hodisalarni odatiy, allegorik obrazlar orqali tarjima qilishda foydalangan.

Bugungi kunda hali hamon g'azal yozayotgan shoirlar kam bo'lsada, ammo ijod namunalarida salmoqli o'rin olgan shoirlar bisyordir. Mustaqillik davri shoiri Amir Xudoyberdi ijodida g'azal alohida o'rin tutadi. Lekin shuni ham ta'kidlash lozimki, zamonaviy g'azallar misralarida soddalik, tushunarlilik hukm suradi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, Sharq she'riyati, nasri asrlar osha saqlanib qoldi, zamonni zabt etdi. Qancha yillar o'tsa ham avlodlar uchun o'zbek adabiy me'rosi ma'daniyat sarchashmasi bo'lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. QODIROV, A. (2025). BADIY ASAR TAHLILI VA DIN INTEGRATSIYASI:(Alisher Navoiy ijodi misolida). *Hamkor konferensiyalar*, 1(11), 386-388.
2. Qodirov, A. (2024). USLUB ADABIYOTSHUNOSLIKNING MUHIM KATEGORIYASI SIFATIDA. *University Research Base*, 857-860.

3. Abdulazizbek, Q. (2024). USLUB ADABIYOTSHUNOSLIKNING MUHIM KATEGORIYASI SIFATIDA. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, 2(42), 144-149.
4. Qodirov, A., Inomjonova, M., & Olimova, X. (2025). ADABIYOTSHUNOSLIKDA BADIY ASAR TILI VA BADIY NUTQ USLUBI. *Наука и технология в современном мире*, 4(5), 36-38.
5. O'G'Li, Q. A. L. (2023). ADABIYOTSHUNOS USLUBI HAQIDA (DILMUROD QURONOV IJODI MISOLIDA). *World of Philology*, 2(2), 46-50.
6. Kobilova, Z. B. (2021). Amiriy and fazliy. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 271-276.
7. Kobilova, Z. (2022). Image of a Drinker and a Hermit in the Amir Al-Ghazali. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 2(4), 173-176.
8. Qobilova, Z. (2020, December). THE ARTISTIC-AESTHETIC EFFECT OF AMIRI'S POETRY SCOPE. In *Конференции*.
9. Haliljonovna, S. K. (2024). PSYCHOLOGICAL POSSIBILITIES OF FORMING INTERESTS IN VISUAL ARTS IN PRESCHOOL CHILDREN. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 12(3), 438-442.
10. Жахонгирова, Тамила; ,ЭВОЛЮЦИЯ НЕГАТИВНЫХ ЭМОЦИЙ В АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ: СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ,Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi,11,2,18-20,2024,
11. Andreyevna, Jaxongirova Tamila; ,CURRENT TRENDS AND DEVELOPMENT FACTORS IN THE APPLICATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN EDUCATION,Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari,28,1,230-233,2024,

12. Khabibullaeva F.K. The Problem of Adequacy in Russian Translations of A. Kadiri's novel "The Past Days". Toronto. Design Engineering. 2022. – P. 6091-6101.

13. Abdullaevna, K. G. (2024). TRANSLATION CHALLENGES IN SCIENTIFIC AND TECHNICAL TRANSLATION WITH A FOCUS ON TERMINOLOGICAL DICTIONARIES. Science and innovation, 3(Special Issue 34), 178-181.

14. Toshboyeva, O. (2024). THE TERMINOLOGY, GENESIS, AND LINGUISTIC FOUNDATIONS OF "BRAND NAMES" IN THE WORLD OF LINGUISTICS. *University Research Base*, 992-995.